

Іван Гаврилюк

ВІЙСЬКОВИЙ КОНТИНГЕНТ ОСТРОЗЬКОЇ ОРДИНАЦІЇ В І ПОЛОВИНІ XVII СТ.: СТРУКТУРА, ЧИСЕЛЬНІСТЬ, ФУНКЦІОНУВАННЯ ТА БОЙОВА АКТИВНІСТЬ

Історія створення Острозької ординації бере початок із ворожнечі між синами Василя-Костянтина Острозького Янушем та Олександром. Навесні 1603 року батько змушений був поділити свій маєток між ними, однак за кілька місяців молодший зі спадкоємців раптово помер. Очевидно, князь Януш не хотів, щоб його спадщина перейшла ворожому табору дітей брата Олександра, а вірогідність цього була досить високою, бо власних синів він не мав. Племінники Януша або їхні нащадки цілком могли би після смерті князя висунути претензії на його маєтки. Аби цього не сталося, Януш Острозький із значної частини своїх володінь задумав створити ординацію (майорат), статут якої усував нащадків брата від цієї спадщини. Попри деякі правові перепони, у 1609 р. вона все-таки була затверджена сеймом. Пізніше князь Януш неодноразово змінював початково визначені умови спадкування ординації, а остаточне рішення щодо позбавлення племінників прав на свої володіння прийняв у 1618 р. Відповідно до цього документа, маєток мав перейти майбутньому синові фундатора майорату, а якщо він так і не побачить світ – онуку, народженому у шлюбі Евфрузини Острозької та Олександра Заславського. Оскільки після смерті князя Януша в 1620 р. не лишилося його спадкоємців чоловічої статі, ординація, як то і було передбачено фундаційним актом, перейшла до рук Заславських. Першим ординатом став старший син вищезгаданого подружжя Франциск (Францішек), однак він трагічно загинув 28 червня 1621 р. Оскільки на той час уже не було серед живих другого за старшинством княжича Кароля, маєтності дісталися третьому синові Евфрузини і Олександра Заславських Владиславу-Домініку.

До ординації були включені волості з центрами в Острозі, Межиричі, Дубні, Степані, Костянтинові, Базалії, Сульжинцях, Красиліві, Кузьміні, Чуднові, Янушполі, Дядковичах, Пикові, Глинську, Краснополі та інші дрібніші володіння – усього 24 міста і 593 села. Відповідно до акту фундації майорату, на спадкоємця цих володінь накладалися обов'язки утримувати в повній бойовій готовності замки для оборони Поділля й Волині, а також виставляти на потребу Речі Посполитої 600 (300 кінних і 300 піших) воїнів для

боротьби з «ворогами християнства»¹. Останнє визначення було настільки розмитим, що від 30-х років XVII ст. жовнірів почали використовувати не тільки для протидії татарам і туркам, але й проти козацьких, а згодом і московських військ, тим самим визнаючи, що «ворогів християнства» можна ототожнити з «ворогами католицького визнання»².

Ординат міг бути звільнений від виставляння військового контингенту лише у випадку цілковитого знищення всіх маєтностей ординації³. На початку її існування задля мобілізації полку потрібно було оголосити сеймову конституцію⁴. Це означало, що формування ординатських підрозділів не було стабільною процедурою і попервах залежало від геополітичної ситуації і, що найважливіше, рішення сейму. Чотирикратне видання сеймових конституцій протягом короткого проміжку часу (1624, 1627, 1628, 1635) призвело до того, що ординатські хоругви почали сприйматися як звичайна частина кварцяних військ. Це особливе збройне формування підлягало командуванню ордината або призначеного ним досвідченого офіцера (полковника). Жовніри острозького контингенту переважно походили із земель ординації. Вояки полку були зобов'язані в разі потреби долучатись до кварцяних підрозділів, підпорядковувались гетьману (як правило, польному) та прийнятій у таборі дисципліні (військовим артикулам). Прописаною була також безвідплатна служба в ординатських хоругвах. Жалування отримували лише полковник, ротмістри, поручники, десятники в піхоті та музиканти. Також виплачувалась компенсація в разі втрати коней чи спорядження, натомість не зафіксовано практики викупу полонених із неволі. Існували також часові рамки військової служби, що, очевидно, не мали тривати понад півроку і залежали, здебільшого, від активності супротивника.

Після остаточного затвердження статуту ординації в 1618 р. потреба в ординатських жовнірах настала дуже швидко. Одразу після цецорської поразки, а саме на початку жовтня 1620 р., опікуни малолітнього Францішка Заславського у документі під назвою «Співчуття їх милості опікунів» зазначали, що «його милість славної пам'яті краківський каштелян (Януш Острозький – *I.G.*) зобов'язував, щоби на потребу Речі Посполитої проти неприятеля коронного своїм коштом ординат виставляв триста коней жовнірів добрих і триста піхоти [...], відтак повинні ми порахувати кількість слуг князя, котрі маєтності його тримають, і з яких почти мусять виставляти [...],

¹ Ульяновський В. Князь Василь-Костянтин Острозький: історичний портрет у галереї предків та нападків. – Київ, 2012. – С. 1238-1239.

² *Lopatecki K.* Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu (do połowy XVII wieku). – Białystok, 2013. – S. 450.

³ Archiwum Główne Akt Dawnych (далі скорочення: AGAD). – Archiwum Zamoyskich. – Rkp 438 (Odpowiedz przyjaciela na zarzuty tłumaczenia, a bardziey interpretacją dekretu seymowego za Jana Kazimierza Krola, 1657 o Ordynacyi Ostrogskiej ferowanego). Документ без пагінації.

⁴ Утім, ординатська міліція могла зібратися і без сеймової ухвали, якщо в тому була нагальна потреба. Так, у 1633 р. мобілізація війська відбулася через несподіваний напад татар.

але насамперед повинні визначитись, скільки маємо відрядити піхоти. Якщо ж нестане нам шістсот людей – кіннотних або піших – тоді людей пененжних (найманців – *I.G.*) мусимо набрати, зібравши гроші з прибутків від маєтностей»⁵.

Плани почали втілюватися в життя вже навесні 1621 р., коли стало зрозуміло, що османська армія напевно здійснить похід на Річ Посполиту. У своєму березневому універсалі, виданому в Любліні, опікуни першого острозького ордината звернулись до тих слуг, котрі мали вийти в поле, повідомляючи їм, «що на кожную потребу Речі Посполитої князь його милість Францішек на Острозі Заславський повинен шістсот людей рицарських до війська Речі Посполитої ставити. А король його милість у зв'язку з теперішньою турецькою війною нам про це постійно нагадує». Виходячи з цього початку, нескладно було спрогнозувати зміст подальших розпоряджень. Опікуни «постановляли, бажали і приятельські нагадували» слугам Дому Острозьких, аби вони «разом зі своїми почтами йшли туди, куди старші військові, призначені князем, встановлять». Далі усі загони «острозької міліції» мали спільно вирушити до табору і 10 травня поступити під командування великого литовського гетьмана Яна-Кароля Ходкевича⁶.

24 квітня 1621 р. сам король Сигізмунд III видав універсал до «підстарост, державців, вйтів, бурмистрів волостей з маєтностей померлого його милості князя Януша Острозького», в якому вимагав, щоби ті своєчасно прибули на службу Речі Посполитої і вже 10 травня з'явилися перед очі гетьмана. Як піші, так і кінні мусили поспішати до місця збору, бо в разі невиконання цього наказу ризикували втратити усі ті права, якими користувалися, як слуги ордината⁷. Втім, виглядає на те, що полк ординації не вдалося змобілізувати так швидко, і він прибув до обозу пізніше заявленого терміну.

Про участь жовнірів Острозької ординації у самій Хотинській війні інформації майже не збереглося. На з'їзді опікунів Францішка Заславського у Новому Корчині 27-30 березня 1621 р. було вирішено, що командувати ординатським полком буде князь Єжи Заславський. Зазначалось також, що йому «за ту роботу має бути призначена нагорода»⁸. На черговому з'їзді, що відбувся у Любліні 24 травня, домовлено, що командувати всіма ординатськими жовнірами, об'єднаними у шість хоругв (одна гусарська, дві козацькі та три піші), має ротмістр гусарської хоругви (очевидно, згаданий вище Єжи Заславський). Його найближчими помічниками ставали призначені тоді ж ротмістри козацьких хоругв Стефан Ошча (*Ościa*) і Каспер Богуцький, а та-

---

⁵ Archiwum Narodowe w Krakowie. – Archiwum Sanguszków (далі скорочення: ANK. – AS). – Teka 563, plik 3.

⁶ ANK. – AS. – Teka 129, plik 10. – S. 11.

⁷ Ibidem. – S. 7-9.

⁸ *Lopatecki K.* Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu... – S. 453.

кож ротмістри піхотні панове Подбуський і Дибовський. Ім'я очільника ще однієї пішої хоругви мала назвати «княгиня її милість», тобто вдова Януша Острозького Теофілія Тарлувна⁹.

Тоді ж у Любліні пропонувалося встановити чітку квоту на кількість піхотинців із кожної частини ординації. Тухольський повіт мав забезпечити 100 осіб, Степань 40, Дубно, Чуднів і Костянтинів – по 20, Базалія, Остріг, Янушпіль, Вільськ і Краснопіль – по 10, Пиків 5. Разом виходило 255 жовнірів, тобто на 45 осіб менше необхідного числа. Таким чином, або кінних слуг було більше 300, або опікуни ордината додатково набирали найманців. Усіх цих людей, відповідно до встановлених правил, полковник острозької міліції мусив «до табору привести і іменем князя Францішка презентувати їх пану гетьману». Останній після закінчення експедиції мав надати документ, в якому засвідчував би кількість ординатських вояків і час їх перебування у таборі.

Певні дані про чисельність острозької міліції у складі армії Речі Посполитої можна почерпнути з кількох тогочасних компутів. Так «Реєстр всього польського війська під Хотином» містить згадку про 500 козаків-волонтерів князя Францішка. Окрім них було ще 200 людей піхоти «князя Заславського», проте невідомо, чи то були люди самого ордината, чи надвірні вояки його батька або дядька¹⁰. У іншому хотинському компуті згадуються лише 150 вояків князя Францішка, котрі «окремо пізніше прийшли до табору»¹¹.

Маємо підтвердження того, що острозька міліція під Хотином мала власну артилерію. Так, князь Олександр Заславський вже після самої кампанії (взимку 1621-1622 рр.) принаймні двічі писав до підскарб'я Миколая Даниловича з проханням повернути ординатські гармати, виявляючи готовність вислати по них власних людей¹². На жаль, кількість одиниць цієї зброї не повідомляється. В хроніці Якіма Єрлича є згадка про те, що в розпал Хотинської війни 7 вересня 1621 р. відбулася несподівана атака турків, внаслідок якої (окрім загибелі двох ротмістрів і кількох десятків піхотинців-вибранців) було забрано вісім шмиговниць (багатоствольних гарматок) князя Заславського¹³. Втім, це повідомлення позбавлене важливих деталей,

⁹ *Lopatecki K.* Organizacja, prawo i dyscyplina w polskim i litewskim pospolitym ruszeniu... – S. 456.

¹⁰ Biblioteka Czartoryjskich (далі скорочення: BCzart). – Teki Naruszewicza, nr 111 (Regestr wszystkiego wojska polskiego tureckiey pod Chocimem expedycy w roku 1621 (1621, 1 Augusti)). Відомо, що кн. Єжи Заславський також мав гусарську 150-кінну хоругву в полку гетьмана Я.-К. Ходкевича.

¹¹ *Żojdź K., Hundert Z.* Komput chocimski 1621 z rękopisu Biblioteki Narodowej // *Studia nad staropolską sztuką wojenną*. – Oświęcim, 2013. – Т. 2 / Pod redakcją Zbigniewa Hunderta. – S. 245-259.

¹² ANK. – AS. – Teka 75, plik 2. – S. 36, 91.

¹³ *Jerlicz J.* Latopisiec albo kroniczka. – Petersburg, 1853. – Т. 1. – S. 15.

тож стверджувати, що в даному випадку йшлося про ординатські гармати, ми не можемо.

Влітку 1626 р. вибухнула чергова польсько-шведська війна. У зв'язку з цим виникла потреба і в ординатських жовнірах. 28 серпня 1626 р. опікуни князя Владислава-Домініка Заславського видали універсал до всіх тих осіб, «котрі повинні ставити на військову службу гусарські почти», в якому повідомляли про королівський лист із закликом відрядити з маєтків ординції на «пруську війну проти Густава» 160 вершників. У документі містився наказ завчасно готуватися до походу, який, з огляду на далеку відстань, мав додатково фінансуватися зі статків князя Владислава-Домініка. На практиці це означало, що кожен товариш мав отримати по тридцяти злотих «на коня». Водночас, слуги Дому Острозьких повинні були попідкуватися про те, аби «списи й інше спорядження добрі були, хоч і не зі срібла». Наприкінці універсалу опікуни ордината повідомляли адресатів, що ім'я їхнього очільника визначить волинський воєвода кн. Януш Заславський, «а якщо на ту війну поїде його милість пан воєвода белзький (Рафал Лещинський – *І.Г.*), під його регімент підете і у всьому йому будете послушні»¹⁴.

Королівський лист, виданий у цій же справі, датовано 19 грудня 1626 р. У ньому Сигізмунд III звертався до «всіх слуг померлого найяснішого краківського каштеляна князя Острозького, на яких накладена військова повинність», наказуючи їм слухатися розпоряджень свого патрона і не повторювати колишніх помилок. Йдеться тут про порушення встановлених порядків слугами, які «з неповними почтами і невідповідно до своїх повинностей на минулу службу Речі Посполитій ставали»¹⁵. У разі повторних переступів король обіцяв карати порушників¹⁶. Тон монаршого листа суголосний із тезами т.зв. «Урядового акту їх милості панів опікунів князя його милості Домініка на Острозі Заславського» від 19 серпня 1626 р., в якому були перелічені всі проблеми й негаразди, які незабаром після створення ординації ставили на її військовій потужності великий знак питання. В цьому документі, зокрема, відзначено, що

«одні слуги, котрі за військову службу маєтності тримають, землі пустошать, а інші після татарських знищень їх не заселяють, треті до чужих панів переходять, є й таких немало, котрі сусідські кордони зі злим умислом порушують, інші по загиблих товаришах на їхніх вдовах оженились, дві маєтності тримають, а лише один почет виставляють. Багато таких, котрі померли, а їхні вдови жодних повинностей не виконують. Деякі при князю небіжчику почтів на виставляли і нині тієї воль-

---

¹⁴ ANK. – AS. – TeKa 129, plik 10. – S. 19.

¹⁵ Очевидно, у даному випадку йдеться про участь острозької міліції в боях з козацькими повстанцями Марка Жмайла (1625).

¹⁶ ANK. – AS. – TeKa 129, plik 10. – S. 29.

ності хочуть, але так бути не може, бо ординація жодного зі служби не звільняє. Чимало таких, кого князь небіжчик мав за приятелів і маєтності їм надав, а вони зараз ніяких повинностей не виконують, а окрім них багато таких, котрі жодних листів на маєтності не мають і здавна від предків ті землі тримають [...]. Сила таких, які від князя його милості пана старого воеводи київського (кн. Василя-Костянтина Острозького – *І.Г.*) на маєтності свої листи мають, а кажуть, що багатьом ті листи татари попалили [...]. Знаходяться й такі, котрі від тих слуг князя небіжчика (Януша Острозького – *І.Г.*), що старостами були, свої листи на землі мають, як от від чуднівського старости пана Соколовського, і від пана Олеського, й інших, і нібито ті всі папери надані за наказом князя його милості. Ті, хто більші маєтності тримають, менші почти виставляють, на службу військову пахоликів відправляють, і багато інших незаконних речей роблять, часто в послушенстві нам відмовляють, не бажаючи зверхності нашої опікунської»¹⁷.

Для того, аби ситуацію «привести до нормального порядку», опікуни вирішили особисто проінспектувати володіння ординації і прибути до її найбільших міст, таких, як Межиріч, Дубно та Костянтинів. Особливе доручення отримав тоді ж пан Криштоф Вонсович, який «приїхавши у зручний час на визначене місце, має до порядку військову службу привести, про яку нас просив король його милість». Лише по тому монарх мав визначити, чи можна «тих людей, котрі на оборону Речі Посполитої від поган призначені, відправити на війну пруську проти Густава, чи іншими новонабраними рятувати». Схоже, ніхто з підписантів цього листа не сумнівався у тому, що рішення Сигізмунда III буде на користь залучення їхніх підопічних до «справи». Подальші розпорядження підтверджують цей здогад. Далі в листі читаємо про майбутнє відправлення до Пруссії 170 (а не 160) гусарів, кожен з яких за півроку служби мав отримати по шістьдесят злотих на коня. Водночас, ті зі слуг, які не потраплять до числа учасників походу, мусили «для оборони українної [...] по домах своїх лишатися або, якщо буде потреба, у таборі при його милості пану гетьмані коронному бути». Наприкінці документа є важлива приписка про те, що «для доброго порядку поміж слугами [...] після батька старший син на службу, як посесор землі, мусить виступати, окрім тих випадів, коли є непридатним для служби і добровільно її молодшому [синові] уступити, або їх милістю панами опікунами за неумілість буде осуджений»¹⁸. Забігаючи наперед, зазначимо, що вирішити всі згадані тут проблеми так і не вдалося, і Владислав-Домінік, ставши в 1632 р. повноправним ординатом, неодноразово був змушений стикатися із ними.

Підготовка острозької міліції до пруського походу, очевидно, завершилася відправленням на фронт частини ординатських військ, а саме двох (?)

---

¹⁷ ANK. – AS. – Teka 563, plik 3.

¹⁸ Ibidem.

гусарських хоругв. Решта лишилась в Україні і вже на початку жовтня 1626 р. взяла участь в одній із найуспішніших для Речі Посполитої битв із татарами під Білою Церквою, де армія під командою Стефана Хмелецького розгромила переважаючі сили суперника. Про участь вояків ординації у тій битві ми знаємо з поезії слуги Томаша Замойського Яна Доброчеського¹⁹. Зі слів автора випливає, що вони були чітко відокремлені від приватних військ Заславських, Вишневецьких і Замойських, котрі також взяли участь у сутичці. На жаль, у тексті наведено не так вже й багато інформації по темі, що нас цікавить. Серед важливих нюансів, що заслуговують на увагу, – участь у битві лише частини «міліціантів». Певні підрозділи (очевидно, піхота) були залишені в самій Білій Церкві. Також у поемі згадано, що полком Острозької ординації та людьми князя Олександра (?) Вишневецького командував не названий на ім'я пан Шкленський. Під час битви він зі своїми підопічними тримав ліву сторону табору. Чисельність острозького полку лишається невідомою. В «Реєстрі кварцяного війська в полі 1626 року» знаходимо «700 людей небіжчика краківського каштеляна князя Острозького»²⁰. Якщо припустити, що 170 гусарів, котрі рушили до Прусії, входили в їх число, тоді в битві під Білою Церквою взяло участь близько півтисячі вояків ординації.

Полк острозької міліції брав участь в антитатарських виправах і протягом наступних років. Так, 30 вересня 1627 р. Стефан Хмелецький у своїй атестації зазначав, що «люди князя його милості Домініка на Острозі Заславського ставали на теперішню експедицію Речі Посполитої, тобто шістсот людей воєнних із паном Станіславом Тшечеським, на той час полковником своїм, в обозі над Сургою»²¹. Восени наступного року Хмелецький видав подібний документ, яким засвідчував, що «люди найяснішого князя його милості Домініка на Острозі Заславського зі своїм полковником його милістю паном Станіславом Тшечеським, згідно Конституції та Ординації славної пам'яті князя його милості каштеляна краківського, під регіментом моїм і при пристойному послушенстві, поки того Річ Посполита потребувала, перебували. [...] досить славно і відважно шкоду поганам завдали та в'язнів набрали»²².

У жовтні 1629 р. дві або три хоругви Владислава-Домініка Заславського взяли участь у переможній битві з татарами під Бурштином²³. Одразу після неї люди князя разом із жовнірами інших підрозділів були відправлені в по-

---

¹⁹ Roksołański Parnas. Polskojęzyczna poezja ukraińska od końca XVI do początku XVIII wieku. Część II / Wybrał i opracował Rostysław Radyszewskyj. – Kraków, 1998. – S. 106-110 (*Dobrocieski J.* Relacja prawdziwa pogromu pogaństwa ... pod Białą Cerkwią r. 1626).

²⁰ BCzart. – Teki Naruszewicza, nr 118 (Wojsko Kwarciane na polu w Roku 1626). – S. 327-328.

²¹ ANK. – AS. – Teka 129, plik 10. – S. 24.

²² Ibidem. – S. 23.

²³ BCzart. – Teki Naruszewicza, nr 121 (Druga viktoria wieczney pamięci godna nad Tatary otrzymana męstwem i dzielnością jm pana Stefana Chmieleckiego chorążego braclawskiego pod Bursztynem 1 Octobris w roku 1629). – S. 431-440.

гоню за тими ординцями, яким пощастило врятувати своє життя²⁴. На жаль, у джерелах не згадано, чи були серед цих підрозділи ординації.

Восени 1633 р. кілька ординатських хоругв разом із приватними підрозділами Владислава-Домініка Заславського були задіяні в битві під Оринином. Відомі навіть імена двох ротмістрів – Горський та Черминський. Першого з них Наталя Яковенко умовно ототожнює з Іваном Горським, колишнім учнем Луцького єзуїтського колегіуму (зг. 1615) і вихідцем з родини потомствених слуг Острозького Дому. Другого, на її ж думку, звали Андрієм Черминським. Він так само був луцьким вихованцем (зг. 1615, 1617), а в 1629 р. джерела називають його посесором двох сіл у Красилівській волості кн. Владислава-Домініка Заславського²⁵.

У зв'язку із загрозою чергової війни зі Швецією, в 1635 році ледве не дійшло до повторення ситуації десятилітньої давнини, коли ординатський корпус був розділений на дві частини. Король Владислав IV у своєму листі до Владислава-Домініка Заславського від 10 лютого 1635 р. дякував князеві за те, що на захист південно-східних рубежів держави він виставляв більше добре споряджених і озброєних людей, ніж «ординатський обов'язок приписує». Командував людьми ординатського полку, залишеними в той час на Україні для оборони проти татар, подільський стольник Войцех Мястковський. Далі монарх висловлював бажання бачити частину ординатських людей (без згадки конкретних цифр) у Пруссії, куди в разі початку війни мали вирушити війська на чолі зі Станіславом Конєцпольським²⁶. 1 червня того ж року король написав Заславському вдруге, звільняючи князя від потреби супроводжувати його у все ще планованій пруській експедиції. Натомість Владислав IV наказував, аби «кварцяна рота вашої милості при війську українному була, а сам ваша милість зі своїми людьми, де буде на це потреба, до війська кварцяного доєднався»²⁷.

Загалом, влада постійно покладала надію на вояків острозької міліції, коли йшлося про оборону українських воєводств від нападів татар. У квітні 1638 р. зазначалось, що «люди з ординації славної пам'яті князя його милості краківського каштеляна до послуг його королівської милості при війську завжди готові»²⁸. У датованому лютим 1642 року переліку тих сил, котрі були під рукою гетьманів на Україні і «разом могли знести немалі сили су-

²⁴ BCzart. – Teki Naruszewicza, nr 121 (Relacya Expedycyi przeciwko Deulet Gierejemu Soltanowi Galdzie, 1629, 8 Octobris). – S. 459-465.

²⁵ Яковенко Н. Дзеркала ідентичності. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI – початку XVIII століття. – Київ, 2012. – С. 287.

²⁶ Władysława IV króla polskiego wielkiego xiążęcia litewskiego listy i inne pisma urzędowe / Z rękopismów zebrał A. Grabowski. – Kraków, 1845. – S. 92.

²⁷ Ibidem. – S. 103.

²⁸ Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego hetmana wielkiego koronnego 1632-1646 / Opracowała Agnieszka Biedrzycka. – Kraków, 2005. – S. 700 (Praesidium ukraiinne i hybernia wojsku tamecznemu, ok. kwietnia 1638).

противника, поки Річ Посполита більші згромадить сили», вони згадані поруч із жовнірами підрозділів кварцяного і реєстрового козацького військ, вибранецької піхоти та іншого військовозобов'язаного люду, осілого в королівських староставах²⁹.

Вояки Острозької ординації разом і приватних хоругв Владислава-Домініка Заславського брали активну участь в придушенні козацького повстання 1637-1638 рр., про що, між іншим, свідчить кореспонденція великого коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського³⁰. З листа, писаного до нього польним гетьманом Миколаєм Потоцьким, дізнаємось, що в корпусі Заславського була як піхота, так і кіннота³¹. Найповнішу інформацію про участь князівських жовнірів у «погамуванні» козаків знаходимо в листі полковника Хоїнського до свого патрона, датованому 17 червня 1638 р. У ньому натрапляємо на цікаву розповідь про конкретні дії князівських слуг в ході операції. Враховуючи, як багато цінної інформації міститься у цьому детальному звіті, дозволимо собі його процитувати:

«Прийшли ми до Острянина і перед вечором гарцями забавлялись аж до ночі [...]. Рушив Острянин опівночі до Луковника, не чекаючи на повернення розісланих роз'їздів. На світанку ті чати, не знаючи про його відхід, стали біля нас, один загін ми знесли, а зрадники іншого, в якому було більше півтори тисячі піхоти, в лісі, у воді під самим табором окопалися. Складно однак мені було їх дістати, у воді їх не розрізняючи, і мало маючи піхоти. Загинув там пан Ліповецький, капітан драгунів вашої князівської милості, мужньо кілька разів табір атакуючи, і з заславської піхоти забито кілька, окрім драгунів, також постріляних.

Того ж дня послали за Острянином з кількома хоругвами пана Гдешинського, пана Мелецького, аби його зупинили. Догнали його аж в неділю перед сходом сонця біля Жовнина, де одразу до стрілянини дійшло. [...] Праве крило я взяв із людьми вашої князівської милості і князя [Яреми] Вишневецького, а кварцяне військо на лівому було. Атакував я правим крилом піхоту, яка трохи з табору вийшла, з таким напором, що в табір увірвався, а кіннота наша табір розірвала. З лівого крила також кілька кварцяних хоругв добре наступило, де одразу трьох поручників гусарських убито: пана Билину, пана Врубльовського і пана Тащицького, і корогви дві взято. [...] Якби німці й деякі інші не почали грабунки, справу було би завершено. [...] У той час інші (козаки – *І.Г.*) окопалися в лозі біля води. Пан Гурський тоді підійшов із хоругвою вашої князівської милості і мужньо атакував. Забито з тої хоругви пана Гоголя, пан Олдаковський, як мужній ротмістр вашої князівської милості, від трьох

---

²⁹ Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego. – S. 564 (Obmyślenie hibernorum wojsku Rzeczypospolitej kwarcianemu, luty 1642).

³⁰ Ibidem. – S. 400 (Stanisław Koniecpolski do Władysława IV, Brody 5.08.1637), 419-420 (Stanisław Koniecpolski do Władysława IV, Bar 1.10.1637), 439 (NN do Stanisława Koniecpolskiego, Biała Cerkiew. 02.12.1637), 498 (NN do Stanisława Koniecpolskiego, Ukraina. 4.12.1637).

³¹ Ibidem. – S. 507-509 (Mikołaj Potocki do Stanisława Koniecpolskiego, obóz u ujścia Starca, 30.06.1638).

пострілів загинув. Пана Пшилуцького, ротмістра вашої князівської милості, в ногу підстрілено. У хоругві пана Вроновського вбито хорунжого пана Добжинського. Пан Пшиборовський загинув і з ним чимало інших товаришів, поранених також дуже багато. [...] Пана Стадницького та інших товаришів кількох вбито з хоругви Чечеля. Пан Калусовський, ротмістр вашої князівської милості, не зважаючи на свою сідину, мужньо бився. Пана Зайця, хорунжого, в шию поранено [...] Піхота заславська разом із німцями кварцяними, протягом двох днів мушкетів з рук не випускаючи, не лише потужно стріляла, а й списами вдало діяла. [...] Козакам щодня тисяча, а то й дві війська підкріплення прибуває, а нам ні. Якщо його милість пан гетьман прибуде, то хіба з невеликою кількістю кінноти, якої у нас і так досить, а без піхоти та війна закінчиться не може. [...] Про порох, кулі до гармат, олово прошу, аби якнайшвидше присилали, бо б'ємось тут днями і ночами, і то ще не одного тижня буде справа. Я за славу і гідність вашої князівської милості готовий померти. Одна надія на Бога, що задармо не загинемо. Вже було би кварцяне військо знищене, якби ми не прибули. Прийшло зі мною і князем його милістю Вишневецьким п'ятнадцять гарматок. Піхоти мало маємо, її найбільше потребуємо [...]»³².

Як бачимо, бої з козаками були дуже запеклі, і, як і передбачав автор листа, протривали ще довго. Хоїнський перелічив лише найголовніших загиблих і поранених – очевидно, що загальні втрати серед ординатських і приватних жовнірів Заславського вимірювались не одним десятком чоловік. Учасники тих подій зазначали, що убитих було більше, ніж під час боїв з регулярною шведською армією десять років перед тим.

1639 р. ординатські та приватні хоругви Заславського разом зі Станіславом Конєцпольським були біля Кодака – очевидно, там вони охороняли відбудову фортеці, але були змушені скоро повернути назад, оскільки «живності в тій пустині не було»³³.

Упродовж 30-40-х рр. XVII ст. проблеми, пов'язані з військовим контингентом Острозької ординації, нікуди не поділись, а лише поглибились. Ревізори маєтностей Владислава-Домініка Заславського повідомляли князя, що

«треба тих ротмістрів, котрих немає при хоругвах (особливо тих, які землі під Дубном мають), карати відібранням послушенства, бо якщо той не служить, у кого все є, то і той неборак, який маєтності вашої князівської милості в неприязельських руках має, але все одно дотримується зичливості своєї та послуг, на того незичливця

³² Starożytności historyczne polskie, czyli pisma i pamiętniki do dziejów dawnej Polski, listy królów i znakomitych mężów, przypowieści, przysłowia i t.p. / Z rękopismów zebrał i przydał żywoty uczonych polaków A. Grabowski. – Kraków, 1840. – Т. 1. – S. 248-250 (List JP Choińskiego, pólkownika nad ludem Xcia JMci Ostrogskiego, koniuszego korronego, pisany dnia 17 Czerwca 1638 do tegoż).

³³ Korespondencja Stanisława Koniecpolskiego... – S. 546 (Stanisław Koniecpolski do Władysława IV, Połtawa, 13.08.1639).

подивиться і його наслідувати буде. [...] Добре було би вашій князівській милості наказати написати універсали до всіх ротмістрів, котрі при хоругвах без маєтностей застаються, але віри, цноти та послуг вашої князівської милості дотримуються, обіцяючи їм свою панську ласку. А тим натомість, котрі віддалилися від послуг вашій князівській милості і при хоругвах відсутні, пригрозити, що не дочекаються ласки вашої князівської милості і будуть позбавлені тих добр, котрі славної пам'яті князь його милість краківський каштелян до послуг Речі Посполитої призначив»³⁴.

Слова ревізорів, мабуть, справили на князя певне враження, оскільки за якийсь час він викликав до свого задвірного суду кількох вищезгаданих «злісних порушників»³⁵. В інструкції до подільського стольника і генерального комісара своїх добр Войцеха Мястковського Владислав-Домінік вимагав: «наші слуги, котрі нам і Речі Посполитій службу не чинили, [...] не виставляли почту або і самі не їхали до табору, повинні бути виявлені й покарані»³⁶. Аналогічні заходи мали відбутися в містах, «які до табору піхоти не відправляли»³⁷.

Про те, що означало бути покараним, дізнаємося з сумної історії Поплавських, які посідали сільце у Вільській волості Острозької ординації. Оскільки вони, «як раніше, так і зараз жодної мені послуги не надали», князь Владислав-Домінік відібрав їхній маєток і передав його у тримання своєму ротмістру Андрію Русиновському, «котрий в різних експедиціях проти ребелії козацької ставав пристойно» (25 вересня 1649 р.)³⁸. Які послуги мали надавати, але так і не надали Поплавські, дізнаємося з більш ранніх документів. Так, наділяючи Григорія Поплавського селом Поплавки, яке до нього тримав інший представник тієї ж родини на ім'я Кіндрат, князь зобов'язував слугу, аби він, «як і перед тим, згідно зі звичаєм, служив на коні по-п'ятигорськи і за наказом нашим або нашого полковника ставав [до бою]» (14 травня 1636 р.)³⁹.

Якщо говорити про події Хмельниччини, то, як не дивно, даних ми маємо небагато. Це пояснюється тим, що від часу вступу князя Владислава-Домініка у повноправне володіння ординацією (1632) і землями свого померлого дядька Єжи Заславського (1636), збройні формування магната в

---

³⁴ ANK. – AS. – Teka 563, plik 7. – S. 7.

³⁵ Так, наприклад, близько 1636 р. Владислав-Домінік викликав одного з посесорів ординатських маєтків якогось Космачевського «до Дубна на день 22 травня на суд мій та їх милостей панів кривних дому мого..., аби переді мною та судом особисто став, право своє, якщо маєш, за яким добра тримаєш і з них податки береш, суду нашому показав, і... невіддавання до цих пір жодної мені послуги домової і військової пояснив», див. *Ibidem.* – Teka 129, plik 30. – S. 1.

³⁶ *Ibidem.* – Teka 563, plik 3.

³⁷ *Ibidem.*

³⁸ *Ibidem.* – Teka 140, plik 27. – S. 5.

³⁹ *Ibidem.*

джерелах, як правило, не розрізняються за своєю типологією. Узагальнену інформацію про участь острозької міліції у бурхливих подіях середини і другої половини XVII ст. віднаходимо в екстракті з кременецьких гродських книг, датованому аж серединою століття вісімнадцятого: «полк міліції Острозької ординації під владою гетьманською [...] за панування найяснішого Владислава під час козацької ребелії Богдана Хмельницького, залишаючись з кварцяним військом на Україні під Корсунем, зазнав відчутної поразки, бо одні компанії від тиранської руки трупом на полі полягли, інші в татарську неволю пішли, на викуп з якої власні кошти мусили витратити. Після відступу коронних військ з-під Пилявець, полк тієї ж ординатської міліції зустрічався з козаками, очолюваними полковником Кривоносом, під Костянтиновим, Росоловцями та Красиловим і, боронячись, здобув триумф⁴⁰. Та ж міліція полку ординатського під час панування найяснішого короля Яна-Казимира виступала воєнно під Зборовом, Берестечком, Баворовим, Шаргородом, Браїловим та в багатьох інших місцях, героїчно проти козаків і татар б'ючись [...], не шкодуючи залишку власної крові на погашення воєнного запалу, роздмуханого над Вітчизною»⁴¹.

Побіжну відомість про ординатських жовнірів знаходимо в листі обозного Великого князівства Литовського Самуеля Осинського до коронного канцлера Єжи Оссолінського з описом битви під Старокостянтиновим 26-28 липня 1648 р. Осинський пише аж про 4.000 вояків Заславського, з яких 2.500 були піхотою⁴². Поза сумнівом, більшість піхотинців належали до ординатських хоругв, оскільки серед приватних формувань князя Владислава-Домініка піших підрозділів було мало (німецька гвардія та залоги фортець).

Наступна згадка про хоругви Острозької ординації датована вже берестецькою кампанією літа 1651 р. 24 квітня 1651 р. Владислав-Домінік видав універсал до своїх слуг, аби вони «на день першого травня, згідно з теперішнім і останнім універсалом моїм [...], у доброму порядку і з надійним спорядженням ставали, де я, побачивши ваше бажання, з вдячністю це буду пам'ятати»⁴³. Про участь ординатських жовнірів у самій битві інформації не збереглося. А вже після Берестечка, у «Протестації його милості пана Вилежинського проти князя його милості пана воєводи краківського» від

⁴⁰ Хронологія подій, як бачимо, є дещо сплутаною, адже вищеперелічені сутички відбувались ще перед Пилявецькою битвою.

⁴¹ AGAD. – Archiwum Zamoyskich. – Rkps 438 (Manifest w grodzie krzemienieckim wypis z xiąg grodzkich krzemienieckich. Roku 1754 miesiąca Februarij Iedenastego dnia). Документ без пагінації.

⁴² Jakuba Michałowskiego, wojskiego lubelskiego, a później kasztelana bieckiego, księga pamiętnicza. – Kraków, 1864. – S. 145-146 (Samuel Osiniński, oboźny W.X.L., do kanclerza kor. z obozu, mila od Lachowiec, 1 Sierpnia 1648).

⁴³ ANK. – AS. – TeKa XXVIII, plik 327.

6 вересня⁴⁴, той же скаржник звинувачує збройний люд князя Владислава-Домініка (у тому числі жовнірів «пиняжних» і «ординатських») у різного роду шкодах. Зі справи дізнаємося, що слуги Заславського, чотири дні перебуваючи в маєтках Вилежинського, привласнили собі вирощений «на полях смолявських, перемилських и гумнських» врожай. Ця скарга – той унікальний документ, в якому ординатські жовніри відокремлені від надвірних та «пиняжних» (найманих) вояків краківського воєводи.

Є також згадка про присутність кількох хоругв острозької міліції восени-взимку 1653 р. під Жванцем: «князь його милість краківський воєвода був з десятьма козацькими хоругвами приповідними і трьома власними ординатськими»⁴⁵.

Загалом, час перебування Владислава-Домініка Заславського в статусі острозького ордината (1632-1656), за винятком буремних років Хмельниччини, можна вважати за найбільш стабільний в історії ординації, особливо, якщо порівнювати його з пізнішим періодом. Протягом 1656-1673 рр. третім острозьким ординатом був син краківського воєводи князь Олександр-Януш Заславський, після смерті якого почалась боротьба за спадщину Дому Острозьких. Утім, умова виставлення кількочисного військового контингенту, як одна із головних засад існування та легітимності Острозької ординації, продовжувала діяти, і навіть на середину XVIII ст. вона не втратила своєї актуальності.

---

⁴⁴ Центральний державний історичний архів України в м. Києві – Ф. 28. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 288 зв.-292 зв.

⁴⁵ BCzart. – Teki Naruszewicza, nr 147 (Krótka narratywa ekspedycji Roku 1653... przeciwko rebelii Kozackiej i potęgi Tatarskiej). – S. 141-180.